

TÜRK KÜLTÜRÜNDE AHMED-İ YESEVÎ'NİN YERİ VE ÖNEMİ

Prof Dr.Ahmet Yaşar OCAK

Bugünkü tarihi bilgilerimize göre Türk halk müslümanlığının adı bize kadar intikal etmiş ilk mübeşşiri sayılan ve bu yüzden de Pir-i Türkistan diye tanınan Ahmed-i Yesevî, bilindiği gibi ilim alemince ilk defa, merhum Fuad Köprülü tarafından yayınlanan **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar** (İstanbul 1918) isimli klasikleşmiş araştırma sayesinde tanınmıştır. Ondan bugüne kadar da Türkiye'de ve Batı'da bu konu, yine F.Köprülü'nün bizzat kendi tarafından **İslam Ansiklopedisi**'nin Türkçe baskısı için kaleme alınan "*Ahmet Yesevî*" maddesinden başka, bilinenlere katkı niteliğinde herhangi bir araştırmaya şahit olmamıştır. Tabii bu değerlendirmeden, bugün Ahmed-i Yesevî'nin türbesini ve geleneklerini barındıran Kazakistan'da yapılan araştırmalar hariç tutulmalıdır. Fakat Türkiye bugüne kadar bunlara ulaşmak imkanını ancak yeni elde etmektedir. Buna paralel olarak, uzun asırlardan beri, ilmi muhitler ve belirli sufi çevreler hariç tutulursa, Batı Türkleri, dolayısıyla Türkiye Türkleri, Ahmed-i Yesevî'yi pek fazla tanıma imkanı bulamamış; bir Mevlana Celaleddin-i Rumi, bir Hacı Bektaş-ı Veli, bir Yunus Emre veya Hacı Bayram-ı Veli ölçüsünde bağlanma derecesine erememişlerdir. Fakat öyle görünüyor ki, bundan sonra bu muhterem atalarını daha iyi tanıma fırsatı bulacaklar ve kendi köklerini daha iyi keşfetme ve anlama imkanına kavuşacaklardır. Bize öyle geliyor ki Ahmed-i Yesevî, vaktiyle hayatta iken oynadığı tarihi rolün bir benzerini bir kere de ölümünden sonra oynayacak ve Türkiye Türkleri ile diğer Türk Dünyası arasında kurulmaya çalışılan kültür köprüsünün en önemli kemerlerinden birisini teşkil edecektir.

Ahmed-i Yesevî'yi tanımak, İslâm'ın Orta Asya macerasını tanımak demek olduğu kadar, Türk müslümanlığını da tanımak demektir. Türk müslümanlığını tanımak ise, İslam'ın dünya yüzündeki en önemli ve en evrensel çehrelerinden birini tanımak anlamına gelir. Türk halk sufilik geleneği, bize intikal eden kaynaklarına bakılırsa, bu geleneğin coğrafi ve kronolojik safhalarını bir arada yansıtan üç evliya veya sufi zümresinden bahseder:

- 1)Türkistan Erenleri
- 2) Horasan Erenleri
- 3) Rum Erenleri

Bunlardan birincisi, Orta Asya'da İslam'ın yayılmasına ön ayak olan erken Türk sufilik geleneğini, ikincisi bu birincisinin de kaynağını teşkil eden ve aynı zamanda üçüncüsünü de geniş ölçüde etkileyen Horasan Melametiyesi'ni, üçüncüsü ise Anadolu'da oluşmuş sentezi temsil ederler:

İşte Ahmed-i Yesevî, ilhamını Horasan Melametiyye'sinden alan¹, ama, merhum Köprülü'nün ifade ettiği üzere, bunu Orta Asya Türkleri'nin kültür ortamına uyarlayarak bir çeşit Türk müslümanlığı meydana getiren Yesevîlik tarikatının kurucusudur. Biz, Ahmed-i Yesevî'nin kim olduğuna, nasıl bir kültürün ve İslam anlayışının temsilcisi bulunduğu, sufilik anlayışına, misyonuna, kurduğu tarikatın mahiyet ve yapısına dair şahsi düşüncelerimizi ve mütalaalarımızı, geçen yıl Ankara'da Eylül ayında Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi tarafından yapılan *I. Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu*'nda dile getirmiş olduğumuzdan, burada yalnızca tarih perspektifi içerisinde Türk dünyasında Ahmed-i Yesevî'nin bugünkü yerine kısaca temas etmek istiyoruz.

1. Bu konuda bk. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara 1966, 2.bs.,ss. 51-58

Önce şunu hemen belirtelim ki, geçen yılki bildirimde de geniş ölçüde tartıştığımız üzere, Ahmed-i Yesevî'yi ve Yesevîliği;

- a) Nakşibendilik öncesi (XIV. yüzyılın ikinci yarısından önce),
- b) Nakşibendilik sonrası (XV. yüzyıldan sonra)

olmak üzere ele almak gerekir. Tarihte yaşamış Ahmed-i Yesevî'yi birinci dönem yansıtır. İkincisi ise, daha çok, Nakşibendilik geleneklerinin süzgecinden geçmiş ve aslından bir hayli farklılaşmış Ahmed-i Yesevî'yi yansıtmakta olup, bugünkü Orta Asya Türk kültüründeki Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik imajının da temelini oluşturur.

Ahmed-i Yesevî'nin ve Yesevîliğin, ve tabiatıyla buna bağlı geleneklerin, Orta Asya (eski Maveraünnehir)'dan başlayarak zaman içinde batıya doğru çeşitli Türk memleketlerinde tanınıp yayılmasını sağlayanlar, hiç şüphe yok ki, daha onun sağlığından itibaren kendilerini bu işe adanmış halifeleri olmuştur. Biz bu halifelerin kimler olduklarını, ancak XV. yüzyıldan sonra, yani Nakşibendi gelenekleri dahilinde yazılan **Reşehatü Aynî'l-Hayat** (Hüseyn.b. Ali el-Vaiz el-Kaşifi)² ve **Cevahiru'l-Ebrar min Emvaci'l-Bihar** (Hazini)³ gibi konuyla ilgili temel nitelik taşıyan kaynaklardan öğrenebiliyoruz (Yesevîliğin-Ahmed-i Yesevî'nin **Divan-ı Hikmeti**'i dahil⁴ - kendi kaynakları elimizde olmadığı için bugün yapılacak başka bir şey de yoktur). Bunlara göre Ahmed-i Yesevî'yi ve Yesevîliği Hakim Ata (Süleyman Bakırgani) (Öl. 1186), Mansur Ata (Öl.1199), Said Ata (1218) vb. halifeler Türkistan'a yaydılar. Buradan Harezm (yaklaşık olarak bugünkü Türkmenistan) sahasına geçildi. Moğol istilasına tekaddüm eden 1210'lu yıllarda Yesevîlik Horasan ve Azerbaycan'a girdi. Moğol istilasıyla birlikte de bütün bu sayılan mıntakalardan vuku bulan göçlerle Anadolu'ya nüfuz etti⁵. Aynı yıllarda Yesevîliğe çok benzeyen ve Tacül-Arifin Seyyid Ebu'l-Vefa (Öl.1105) tarafından kurulan Vefailik, Dedede Garkın'la Anadolu'ya ayak bastı⁶. Diğer yandan da kendi öz memleketinde, yani Maveraünnehir (yani bugünkü Kazakistan)'de Nakşibendiliğin doğuşuna kadar, yaklaşık iki yüzyıl orijinal halıyla sürdü. Ayrıca XIII. yüzyıl başlarında İran'da Kutbu'd-Din Haydar'ın kurduğu Haydariliğin oluşmasına büyük katkıda bulunarak bu kanalla da bir yandan Hindistan'a kadar yayılırken, diğer yandan Anadolu'ya girdi.⁷

Şunu unutmadan hemen belirtelim ki, bu dönemde Yesevîlik, hem Orta Asya'da, hem de Anadolu'da, Ahmed-i Yesevî'nin gerçek tarihi şahsiyetine ve içinde yayıldığı göçebe Türk boylarının sosyo-kültürel yapılarına uygun olarak heterodoks bir nitelik taşımaktaydı⁸. Bugünkü bilgilerimiz, Yesevîliğin pek tabii olarak onu doğuran Melameti-Kalenderi sufiliği ile sıkı sıkıya bağlı bulunduğunu, XIII-XV. yüzyıllar Anadolu halk sufiliğinin de geniş ölçüde bu sufi mektep tarafından sınırlı kavranmış olduğunu daha iyi görmemizi sağlamaktadır.

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde, merhum Köprülü'nün gösterdiği üzere, Anadolu'ya bu hüviyeti temsilen gelen Yesevî ve Hayderi dervişleri, Ahmed-i Yesevî'nin vefatından sonra geçen yarım yüzyıllık bir süre içinde oluşan Ahmed-i Yesevî ile ilgili bütün yazılı ve sözlü gelenekleri olduğu gibi buraya taşıdılar. Ahmed-i Yesevî her iki tarikatın da ortak evliyası oldu. Hatta bu devirde Ahmed-i Yesevî'nin menkıbelerini anlatan bir de **Menakıb-ı Hacı Ahmed-i Yesevî** isimli bir eserini kaleme alındığını biliyoruz⁹. XV. yüzyıl sonlarına kadar varlığı bilinen bu menakıbnamede eğer bugün elimizde olsaydı, belki onun hakkında daha çok bilgimiz ve Nakşibendi kaynaklarını kontrol imkanımız bulunacaktı. Bununla beraber, bize ulaşmayan bu menakıbnameden, XV. yüzyılın sonlarında Bektaşilik geleneği içinde kaleme alınan **Velayetname-i Hacı Bektaş-ı Veli**'nin yazarı Uzun Firdevsi faydalanmış ve özet olarak da olsa, Ahmed-i Yesevî'ye ait bir yazılı metin meydana getirmiştir¹⁰. **Velayetname**'deki bu metin, Nakşi kaynakları dışında, üstelik Anadolu'da meydana getirilmiş tek metin olması itibarıyla bizim için büyük bir önemi haizdir.

Her halükârda bugün, Yesevîliğin Anadolu'da daha XIII. yüzyılda, başında Hacı 'Bektaş-ı Veli (Öl.1270)'nin bulunduğu Haydarilik tarafından eritildiğini, Haydariliğin, Hacı Bektaş kültürü etrafında gelişen bir kolunun XVI. yüzyıl başlarında bağımsız hale gelerek Bektaşilik tarikatı'nı oluşturduğunu çok iyi biliyoruz.

2. El-Kaşifi, **Reşehatü Aynî'l-Hayat**, İstanbul 1291 (taş basması)

3. Hazini, **Cevahiru'l-Ebrar min Emvaci'l-Bihar**, İstanbul Üniversitesi Ktp, Türkçe yazm. nr. 3893.

4. **Divan-ı Hikmet**'in bugün Türkiye dışında ve Türkiye'de bazı kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmakta olup bunların hiç biri Ahmed-i Yesevî'nin yaşadığı döneme kadar inemeyen muahhar tarihli ve birbirinden farklı yazmalardır. Ayrıca Kazan'da 1295, İstanbul'da 1299 ve Taşkent'de 1314 hicri tarihlerinde olmak üzere üç de basılmış nüshası bulunmaktadır. Prof.Kemal Eraslan bunlara dayanarak **Divan-ı Hikmet - Seçmeler** (Ankara 1991, 2. bs.) adıyla bir koleksiyon yayınlamış olup yeni bir tenkitli basımın hazırlıkları içindedir.

5. Bk.Köprülü, **a.g.e.**, ss.175 vd.

6. Bu meseleye dair bk. A.Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı**, İstanbul 1980, ss. 91-94

7. Bk.Köprülüzade Mehmed Fuad, "Anadolu'da İslamiyet", **DEFM**, 4 (1334), ss.297-301

8. Bu mühim hususa dair bk. Fuad Köprülü, "Ahmet Yesevî", **IA**.

9. Bk. **Velayet-name** (Manakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli), nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul 1958, ss. 5-16.

10. **A.g.e.**, belirtilen sayfalar.

Böylece Yesevîliğin XIII. yüzyılda Anadolu'ya taşındığı Ahmed-i Yesevî ile ilgili bütün geleneklere bu yüzyılda Haydariliğin, XV. yüzyıl sonlarında da Bektaşiliğin varis olduğunu; XV. yüzyılda yayılan Rumeli fetihlerine paralel olarak Bektaşiliğin Balkanlar'a geçtiğini ve onun aracılığıyla da Ahmed-i Yesevî geleneklerinin buralarda tanınma imkanına kavuştuğunu söyleyebiliriz. Burada unutulmadan altı çizilecek husus, Ahmed-i Yesevî geleneklerinin Anadolu ve Rumeli sahasında XV. yüzyıla kadar yalnızca Haydari Tarikatı çevrelerine; XVI. yüzyılda ise buna paralel olarak Bektaşî muhitlerine inhisar etmiş olduğudur. Diğer yandan yine XV. yüzyılda Nakşibendiliğin Anadolu'ya daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine girmesiyle birlikte, bu defa Nakşibendiliğin yapısına uygun bir biçimde iyice sünnileşmiş bir Ahmed-i Yesevî imajı birincisine paralel bir şekilde gelişti. Böylece bir yanda Bektaşiliğin yapısına, diğer yanda Nakşibendiliğin karakterine uygun iki Ahmed-i Yesevî ortaya çıktı ve günümüze kadar geldi. Burada şu vakianın altını çizmek zorundayız ki, Anadolu'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş alan içerisinde Ahmed-i Yesevî, belirtilen bu iki tarikat çevresinin dışında ve hatta halk arasında pek tanınmak durumuna gelemedi ve hiç bir zaman Anadolu ve Rumeli'de yaşamış sufiler kadar popüler olmadı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Ahmed-i Yesevî'nin asıl mühim rol oynadığı saha, bizzat kendisinin ve Yesevîliğin doğduğu Türkistan sahası oldu. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Muhammed Bahaü'd-Din-i Nakşibend (öl.1389)'in kurduğu Nakşibendilik¹¹, merhum Fuad Köprülü'nün ifadesiyle, *Maveraünnehr'in büyük İslâm merkezlerindeki Sünni İran kültürünün Türk-Moğol paganizmine karşı bir aksülameli* olarak tarih sahnesine çıkarken¹², buralarda şöhreti çok yaygın ve saygın bir evliya hüviyetiyle yaşamakta olan Ahmed-i Yesevî'nin hatıralarından geniş ölçüde yararlandı. Bir yandan Ahmed-i Yesevî'nin eski imajı giderek Nakşibendiliğin doktrin yapısına uygun bir manzara kazanırken, diğer yandan onun **Divan-ı Hikmet**'i, aynı doğrultuda zaman içinde revizyona tabi tutuldu. İçine aynı tarzda söylenmiş başka hikmetler karıştı ve böylece zamanımıza kadar geldi. İşte bugün elimizde bulunan çeşitli **Divan-ı Hikmet** nüshaları, tıpkı bizde **Yunus Emre Divanı**'nın uğradığı maceranın bir benzerinin sonucu olarak oluştu¹³. Bu yüzden bugün Ahmed-i Yesevî'nin ağzından çıkan hikmetleri toplayan bir **Divan-ı Hikmet** nüshasına sahip değiliz.

Bu değişim ve uyarlanma süreci sonunda, bir Melameti-Kalenderi şeyhi olan Arslan Baba'nın¹⁴ en ileri gelen halifesi Ahmed-i Yesevî, Nakşibendiliğin oluşmasında katkısı bulunan ve Hacegan diye anılan silsilenin bir üyesi olarak takdis olunmağa başlandı ki, Hace unvanını alışı bu sebepledir.

Bundan sonra o artık hep **Hace Ahmed-i Yesevî** diye günümüze kadar anılagelecektir. Böylece Ahmed-i Yesevî ile Nakşibendiliğin özdeşleşmesi süreci tamamlanmış oluyordu. Ahmed-i Yesevî artık XV. yüzyıldan itibaren çeşitli Orta Asya Türk ülkelerinde ve özellikle bugünkü Kazakistan'da İslamiyet'in, özellikle de halk İslamlığının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve adeta İslamiyet'le özdeş sayılır olmuştur.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru bu havaliden kalkarak II. Selim zamanında İstanbul'a gelip yerleşen Hazine, Maveraünnehr'deki seyahatları esnasında derlediği Ahmed-i Yesevî menkıbelerini işte bu çerçevede kaleme almış ve yukarıda zikredilen **Cevahiru'l-Ebrar** isimli eserini III. Murad'a sunmuştur. Burada anlatılan Ahmed-i Yesevî artık tam manasıyla güçlü bir kültür konusu olarak buralar halkının hafızasına yerleşmiş ve İslami değerler bütününün timsali haline gelmiştir. Bu itibarla bir anlamda Ahmed-i Yesevî'yi ve etrafında teşekkül eden gelenekleri anlamak demek, Orta Asya müslümanlığını anlamak demek olacaktır. Öyle ümid ediyoruz ki, önümüzdeki yıllar, diğer yönlerden olduğu gibi, bu yönden de bize geniş imkanlar tanınsın ve Türkiye'deki bilim adamları, Ahmed-i Yesevî'yi kendi öz memleketinin toprakları üzerinde tanımak ve araştırmak fırsatına kavuşsunlar. Böylece, uzun asırlar boyu birbirinden ayrı kalmış Batı Türk dünyasının Ahmed-i Yesevî'si, Doğu Türk dünyasının Ahmed-i Yesevî'si ile birleşerek bütünü tamamlasınlar. Böylece Türkiye ile Asya'daki Türk devletleri arasında sağlam bir şekilde kurulmasını arzu ettiğimiz kültür köprüsünün büyük bir taşı da yerine konmuş olur.

11. Bu konuda bk. Hamid Algar, "A brief history of Naqshbandi order", **Naqshbandis : Cheminement et Situation Actuelle d'un Ordre Mystique Musulman** (Actes de la Table Ronde de Sevres, 2-4 Mai 1985), İstanbul-Paris 1990, ss. 3-44

12. Köprülü, "Ahmet Yesevî", **İA**.

13. Bu mesele F.Köprülü'nün **İlk Mutasavvıflar** isimli eserinde tartışıldığı gibi, Kemal Eraslan'ın **Divan-ı Hikmet, Seçmelerinin** giriş kısmında da bahis konusu edilmiştir. Geniş bilgi için oralara bakılabilir.

14. Arslan Baba hakkında bk. Köprülü, **a.g.e.**, ss. 22-23.